

Б. О. Ачкіназі

*Кримський республіканський інститут післядипломної
педагогічної освіти*

«ПРИНЦИП НАЦІЙ» У ЗОВНІШНІЙ СТРАТЕГІЇ ФРАНЦІЇ У РОКИ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ 1914–1920 (історіографічний аспект та концептуальні підходи)

Надано стислий аналіз історіографічних набутків з проблеми використання «принципу націй» у зовнішній стратегії Франції під час Першої світової війни і повоєнного врегулювання. Визначені концептуальні та методологічні підходи до розв'язання цієї малодослідженої проблеми.

Ключові слова: історіографія, Франція, Третя республіка, свобода, рівність.

Дан сжатый анализ историографических достижений в проблеме использования «принципа наций» во внешней стратегии Франции во время Первой мировой войны и послевоенного регулирования. Определены концептуальные и методологические подходы к решению этой малонаисследованной проблемы.

Ключевые слова: историография, Франция, Третья республика, свобода, равенство.

In the article there is an analysis of the historiography about the "principle of nation". It concerns French history and foreign policy of this state at the period of World War I. and after war regulation term. The author presents concepts and methodology in the interpretation of this problem.

Key words: historiography, France, The third republic, freedom, equality.

«Принцип націй» набув великої ваги і значущості в роки Першої світової війни. Піднесення національних рухів у Центрально-Східній Європі ставало фактором, який не могли ігнорувати головні коаліції, що зіткнулися у кривавій битві. Криза, крах і розпад Російської імперії, Центральноєвропейських монархій (Габсбургів і Гогенцоллернів) і Оттоманської Порти загострили національний аспект війни і післявоєнного врегулювання.

У політичних колах Франції «принцип націй» мав свою специфіку і був тісно пов'язаний з проблемами безпеки. Починаючи з абсолютистських часів у боротьбі за європейську гегемонію активно вико-

ристовувалася ідея протекторату над «малими націями» у поєднанні з принципом легітимізму. В епоху Великої Французької революції «принцип націй» набув революційного значення і застосовувався у боротьбі проти тиранії («свобода, рівність, братерство»). Трансформований і перекручений вже в ході революційних і особливо наполеонівських війн, він слугував для обґрунтування і виправдання загарбань і розбудови імперії.

Цей принцип, втілений в ідеології Третьої республіки і конституційних законах 1875 р., набув універсального характеру. Тією чи іншою мірою його сповідували основні угруповання французького політичного світу від правих до соціалістів. У своєрідній легітимістській оболонці він поділявся і «традиційною правою» – монархічною Аксьйон франсез.

Війна перетворила цей принцип на один з основних. Повернення Ельзаса і Лотарингії трактувалося у Франції не лише як реалізація головної цілі, а як тріумф національного принципу. Звідси і характер війни визначався як визвольний. А. Тардье, відомий політичний діяч «правої», писав з цього приводу: навіть союзники погодилися, що Ельзас-Лотарингія стали «для усієї Європи натхненниками національного ідеалу. Дивлячись, як мужньо і з великим терпінням протягом більше півсторіччя витримують свої страждання ельзасці та лотарингці, пригнічена віками Чехія теж почала мріяти про свободу; Польща, розділена на три пригноблені шматки, повірила у свою, майже неймовірну розбудову. Тіроль, Трентін, Істрія, Кроація, Словенія, Трансільванія, македонські й азійські греки, бельгійці із валонських кантонів й датчани із Шлезвігу на прикладі Меца і Страсбурга переконалися, що немає підстав для зневіри у майбутне. Із ельзас-лотарингського джерела черпали поневолені національності свою волю до життя і до відродження» [1].

Французький націоналіст був переконаний, що боротьба відторгнутих французьких провінцій за возз'єднання у лоні «матері-вітчизни» вплинула на могутнє національне піднесення європейських націй. Так чи інакше в роки війни «принцип національностей» набув великого поширення у суспільстві і був задекларований майже всіма урядами, парламентами і партіями держав Антанти і США.

Наприкінці війни, починаючи від таємних мирних переговорів кінця 1916 – початку 1917 рр., «принцип націй» був проголошений і Центральними державами. Своє класичне відображення він знайшов на той момент у «14 пунктах» президента США В. Вільсона.

Його своєрідна апробація відбувалась на Паризькій конференції, де «принцип націй» набув різноманітного виміру. Тлумачення цього принципу було далеко не однозначним. Але все ж таки створення Версальської системи вперше порушило глобальне питання про рівноправність і справедливі умови співіснування великих і «малих» націй, спільне розв'язання ними проблем повоєнного устрою. Безумовно, до справжньої справедливості було дуже далеко. Як правило, переважали декларативні заяви і демонстрація намірів. Наприклад, публіцист Е. Доде у передовій «Фігаро» під назвою «Нова доба», що з'явилася напередодні відкриття Паризької мирної конференції, із пафосом зауважив, що на ній вперше в історії застосовуватиметься принцип свободи народів понад будь-які династичні інтереси [2].

Однак відчутні імперські тенденції в політиці Франції та її союзників з Антанти закріплювали право сильного. Ситуація, що склалася наприкінці війни, була зовсім не однозначною: з одного боку, прагнення пригноблених націй до незалежності і зміцнення власної державності, з іншого – намагання держав-переможниць поширити вплив і гегемонію, збільшити колоніальні володіння і залежні території, перетворити «малі» нації на своїх сателітів.

У науковій літературі роль і місце «принципу націй» у зовнішній стратегії Франції часів війни та повоєнного врегулювання залишаються практично не висвітленими. Дослідниками, як правило, констатувалася відсутність єдності в розумінні національного фактора правлячими колами Антанти і США, і, зокрема, неоднозначність їх ставлення до національних рухів у Європі. Не знайшов належної оцінки в історіографії той факт, що до одних національних рухів і процесів державотворення переможці ставилися прихильно, а до інших – скептично і негативно. Українці, білоруси, інші народи, які відродили власну державність в роки війни, але з різних причин не приєдналися до Антанти, не знайшли підтримки союзників після закінчення світового конфлікту. Тому помітним було негативне ставлення керівників Української революції до політики Франції. М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко висловлювали велике невдоволення позицією, яку займали французькі представники щодо визнання УНР, саме тоді, коли їх офіційна пропаганда декларувала відданість «принципу національностей». М. Грушевський підкреслював, що і після проголошення Четвертого універсалу у січні 1918 р. держави Антанти, передусім Франція, домагалися входження України у федерацію з Росією і відмови від переговорів з німцями [3].

Українськими дослідниками підкреслювалося, що основна ставка в трикутнику Польща-Україна-Росія була зроблена Францією на підтримку стратегічного союзника – Польщі. Це багато в чому з'ясовує причини і специфіку польської експансії проти сусідів: ЗУНР, УНР, Білорусії, Литви, Чехословаччини, війну з Радянською Росією у 1920 р. тощо, під гаслами відтворення «Великої Польщі» в кордонах 1772 р. Французький уряд виходив з міркувань утворення на Сході Європи сильної Польської держави, як противаги Німеччині, з одного боку, і Радянській Росії – з другого [4].

Історики діаспори акцентували увагу на зацікавленості Франції відновити сильну антибільшовицьку Росію на федеративних засадах як стратегічного союзника на Сході. О. Юрченко, доктор права, професор Українського Вільного університету в Мюнхені, зауважив, що «первісному наміру союзних урядів визнати омського диктатора (А. В. Колчака. – Б. А.) головою і найвищим репрезентантом усіх протикомуністичних сил і всіх неконтрольованих кремлівським урядом колишніх російських територій гостро протиставлялися уряди окраїнних державних утворень – України, прибалтійських країн і республік Закавказзя, які розглядали питання своєї відокремленості від Росії для себе остаточно вирішеними». Він виходив з того, що «центри і Колчака, і, ще більшою мірою, Денікіна в політичному розумінні базувалися, в основному, на чинниках, не тільки ворожих самій думці про можливість відокремлення будь-якої частини колишньої імперії від Росії (крім Польщі й почасти Фінляндії: тут не було одностайності думок), але й навіть федеративній перебудові відновлюваної великодержави. Ця ідея політично була цим колам чужа або просто неприйнятна» [5].

Отже, українські автори відзначали такий суттєвий момент, що «принцип націй» зводився для народів колишньої Російської імперії, на відміну від Австро-Угорської, до гіпотетичних побажань «федералізації». Проте і остання фактично відкидалася головними російськими антибільшовицькими чинниками як неприпустима. Основна ставка робилася на відновлення «єдиної і неподільної».

В радянській літературі проблеми, пов'язані із національним фактором, розглядалися тенденційно. Наголошувалося, що справжнє вирішення національного питання може дати лише соціалістична держава і що воно є похідним від успіхів революції. Звернення «імперіалістичних урядів» до цього принципу трактувалося як лицемірство, щоб ввести народи в оману заради збереження панування над

ними. Визнання цього права за народами колишньої Російської імперії з боку Антанти заперечувалося, за винятком прибалтійських.

Велика кількість праць була присвячена інтервенції на Півдні Росії. Проте серед дослідників не існувало єдності щодо цілей західних держав. У академічному виданні з французької історії визнавалося, що Франція не була зацікавлена в розчленуванні Росії. Тут підкреслювалося, що на мирній конференції французькі делегати робили опір встановленню будь-яких контактів з радянським урядом. Вони висловлювалися також проти укладення угод, які б закріплювали територіальну роздрібненість Росії [6].

Фактично це означало, що правлячі кола Франції не були зацікавлені у визнанні незалежності народів, що входили до 1914 р. до складу Російської імперії. На відміну від авторського колективу «Історії Франції», академік В. М. Хвостов, навпаки, підкреслював зацікавленість Антанти в роздрібненні Росії з метою пригноблення народів, що входили до її складу. Він писав: «Імперіалісти Антанти розраховували на те, що розчленування Росії полегшить їм поневолення її народів – в першу чергу народів Кавказу, Середньої Азії і України, котрі, будучи відірваними від Росії, одні були б не в змозі протистояти натиску колонізаторів Антанти». Англо-французьку домовленість від 23 грудня 1917 р. він сприймав як «угоду про розподіл Росії на сфери впливу» [7].

Сучасні українські автори відзначають розбіжності всередині блоку Антанти і США в оцінці східноєвропейських проблем і подій в Україні. Так, львівський історик М. Литвин у монографії, присвяченій українсько-польській війні 1918–1919 рр., зазначає, що Великобританія доброзичливо ставилася до ЗУНР. На Паризькій конференції був оприлюднений меморандум англійського Міністерства закордонних справ, який рекомендував Антанті вплинути на Варшаву і розглянути можливість визнати самостійність галичан, «або з'єднати їх з українцями київськими». США, у свою чергу, нейтрально сприймали утворення ЗУНР, віддаючи перевагу федеративним зв'язкам, що мали забезпечити право окремих народів на самовизначення, але поряд з цим виступали проти створення нежиттєздатних малих держав. Щодо Франції, то автор підкреслює, що вона перетворилася у наймогутнішу країну Європи. Вона всіляко підтримувала Польщу, як противагу Німеччині та більшовицькій Росії. Зрозуміло, що в таких геополітичних розкладах ЗУНР для Франції була тимчасовим утворенням, яке заважало відродженню Польщі. Автор доводить, що

події в Західній Україні в 1918–1920 рр. є найпереконливішим доказом того, що в ім'я великої політики та геополітичних інтересів можуть приноситися в жертву цілі народи і держави. На його думку, у пошуках альтернативи для створення антибільшовицького заслону Антанта вибрала національно єдину Польщу, а не Україну, яка була охоплена громадянською війною і не могла бути надійним союзником [8].

О. Павлюк вказував, що Антанта (Франція) визначала політику багатьох новоутворених держав, зокрема Чехословаччини, щодо України. Він доводив: «Політика ЧСР в загальноукраїнському і східногалицькому питаннях не була самостійною і значною мірою визначалася позицією країн Антанти. Чехословацька дипломатія не могла не зважати на Антанту, передусім Францію, яка фактично контролювала збройні сили ЧСР». Антанта ж, як вважає О. Павлюк, не підтримувала дезінтеграції Росії і незалежності УНР, поставивши у боротьбі з більшовиками на білі армії Колчака і Денікіна. Така орієнтація фактично зумовила і прилучення Закарпатської України до ЧСР, незважаючи на протести української делегації в Парижі нотами від 5 березня, 9 травня і 5 липня 1919 р. [9].

Деякі автори (С. Й. Аппатов, І. М. Макан) слушно пов'язували негативну щодо українських прагнень позицію західних держав із соціалістичними ухилами окремих українських урядів, тривалою орієнтацією Києва на блок Центральних держав і з тим, що «Антанта прагнула підпорядкувати сильніші й виразно антибільшовицькі білогвардійські угруповання, що діяли під гаслами «єдиної і невідільної». Антибільшовицькими акціями Антанти вони пояснювали і курс на підтримку сусідніх з Україною держав, і відокремлення від неї етнічних територій: «Прагнучи створити «санітарний кордон» навколо більшовицької Росії, Лондон і Париж підтримали зазіхання деяких країн Східної Європи на території сусідніх держав. Зокрема, Паризька мирна конференція санкціонувала загарбання Румунією Північної Буковини і Бессарабії, внаслідок якого близько 759 тис. українців опинилися у складі «Великого королівства» [10].

Отже, при висвітленні зовнішніх чинників залишаються майже не дослідженими питання впливу внутрішньої боротьби у Франції на практичну реалізацію «принципу націй» у Центрально-Східній Європі. Деякі міркування наводяться в працях П. Ренувена, Ж.-Б. Дюрозеля, Е. Бо де Ломені, М. Бомона, Р. Ремона. М. Бомон писав, що політика Франції була рішуче спрямована на надання допомоги

молодим націям: Польщі, Чехії, Румунії, Югославії, щоб стримати німецький блок. Тому французькі делегати на мирній конференції намагалися «передати новоутвореним державам якомога більше територій» [11]. Е. Бо де Ломені торкнувся позицій французьких партій щодо врегулювання ситуації на схід від Франції. Він відзначив, що монархісти були задоволені поразкою «протестантської Пруссії» у війні і, навпаки, зберігали симпатії до «католицької Австрії», а розпад імперії Габсбургів сприймали негативно. Звідси випливало їх суперечливе ставлення до відродження слов'янства.

В умовах загострення політичної боротьби в країнах Заходу з проблем післявоєнного врегулювання, «принцип націй» уособлювався перш за все з «14 пунктами» В. Вільсона. Він охоплював широке коло питань, пов'язаних з національними рухами, процесом державотворення у Східній Європі: повернення до лона «матері-вітчизни» Ельзаса-Лотарингії, відновлення суверенітету Бельгії, зміну кордонів і розв'язання територіальних чвар, утворення Ліги Націй. «Принцип націй» мав безпосередній вплив на політику французьких урядів стосовно Німеччини, Росії, Польщі, України. Він так чи інакше знайшов відображення у розбудові мандатної системи, заходах Ліги Націй, реформуванні колоніального управління, політиці союзів. Утворені на базі «принципу націй» незалежні держави Центрально-Східної й Південної Європи опинились втягнутими в орбіту французької стратегії розбудови дієвої системи безпеки у післявоєнні часи.

Звідси випливає значущість дослідження національного фактора у зовнішній стратегії Франції, провідних країн Антанти і США тощо, які визначали долю народів під час війни і повоєнного врегулювання. У цьому контексті постають завдання більш детально з'ясувати підходи урядів, партій і громадськості Франції до національно-визвольної боротьби народів Східної Європи і процесів слов'янського державотворення. В цьому ж контексті треба розглядати специфіку російського, польського, українського та інших питань. Осмислення підходів французької сторони до українського питання у драматичний період визвольних змагань 1917–1920 рр. набуває самостійного значення. Це дозволяє краще з'ясувати специфіку і характер перших контактів Заходу (Франції) з незалежними українськими державами (УНР і ЗУНР, Державою Скоропадського тощо), які перебували в стані перманентної війни з ворожим оточенням. Дослідження проблеми взаємин Франція – Україна у перші повоєнні часи полегшує відповідь на питання: чому був втрачений шанс на збереження незалежності

УНР, не відбулося її визнання де-юре з боку переможців? Чому демократичні країни Антанти і США, що задекларували «принцип націй» та свою відданість йому, так і не поширили його на Україну?

Аналіз цих подій в контексті визначення французьких пріоритетів у реалізації «принципу націй» на сході Європи в зламний період переходу від війни до миру мусить бути методологічно ув'язаним із принципом єдності європейського історичного процесу. Йдеться про переплетіння стратегічних інтересів Франції з процесами національного відродження слов'янських народів Центральної і Південно-Східної Європи, які розгорнулися в роки світової війни і продовжувалися після її завершення. Франція відіграла головну роль у залученні своїх східноєвропейських союзників до утворення нової міжнародної (Версальської) системи, яка виявилась неспроможною гарантувати безпеку ні Франції, ні її союзникам.

Бібліографічні посилання

1. *Тардьє А.* Мир / А. Тардьє. – М., 1943. – С. 211.
2. *Le Figaro.* – 1919. – 13 Janvier.
3. *Грушевський М. С.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / М. С. Грушевський. – К.: Либідь, 1992. – С. 30.
4. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття. Нарис політичної історії / Т. Гунчак. – К., 1993. – С. 164.
5. *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен, 1981. – С. 264–265.
6. *История Франции:* в 3-х т. – М., 1973. – Т. 3. – С. 33.
7. *Хвостов В. М.* Проблемы истории внешней политики СССР и международных отношений. Избранные труды / В. М. Хвостов. – М., 1976. – С. 105.
8. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. (Нові погляди на старі проблеми) / М. Литвин. – Львів, 1998.
9. *Павлюк О.* Українсько-чехословацька конфедерація? (З історії взаємин України і ЧСР у 1917–1921 рр.) / О. Павлюк // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 65–77.
10. *Аппатов С. Й.* Українсько-румунські відносини: історія та сучасність / С. Й. Аппатов, І. М. Макан // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 87–100.
11. *Baumont M.* Gloire et tragedie de la Troisieme Republique. – P., 1956. – P. 331.
12. *Beau de Lomenie E.* Le debat de ratification du Traite deVersailles a la Chambre des Deputes et dans la presse en 1919. – P. 23.